

SİKKENİN DOĞUŞU VE ANADOLU SİKKELERİ

Ferruh Dinçkal

İnsanlar henüz yerleşik düzene geçmeden önce kendi gereksinimlerini kendileri karşıladıkları için para gereksinimi duymuyorlardı. Ne zaman ki insanlar yerleşik düzene geçtiler (Neolitik) malların değerinin saptanması veya diğer eşyaların karşısındaki değerlerinin saptanması gerekti ve gereksinim sonucu takas (*tranpa/barter*) yöntemi doğdu.

Değiş tokuş, yani *barter*, malın malla değiştirilmesidir. İkel toplumlarda bu yöntem toplumun gelişmesine paralel olarak değişti. İlk zamanlar tahıl ürünleri, hayvanlar, aletler vs. gibi mallar para mantığı ile kullanıldı. Para gibi aracı olarak kullanılan bu malları korumak, istenildiğinde hemen ortaya koymak, gerektiği kadar parçalara bölmek, bir yerden bir yere taşımak güç olduğundan, zamanla yalnızca madenler para gibi kullanılmaya başlandı. Doğal olarak bu gelişmeler sonucu altın ve gümüş az bulunurluğundan, bozulmadan saklanabilmesinden, değerlerinde azalma olmadan kolayca bölünebilmesinden dolayı ön plana geçti. Arkeolojik kazılarda ele geçen yazıtlar, M.Ö. 3. binyıl sonlarında Yakınoğu'da kullanılan değişim aracı konusunda bilgiler verir. Sümer ve Asur kültürlerine ait tabakalarda yapılan kazılarda ufak gümüş parçaları veya kesilmiş ya da kırılmış gümüş takılardan oluşan defineler elde edilmiştir. Bu buluntular bugün elimizde olan yazıtlarla paralellik gösteren en erken dönem kanıtlarıdır.

M.Ö. 3. binyıl sonunda, III. Ur Sülalesi döneminde zengin bir Sümer şehri olan Nippur'da ele geçen çivi yazılı tabletlerde ödünç alıp verme ile hububat ya da hayvana dayalı ödeme şeklinin yanısıra, en çok "gümüş şeker"den söz edilir. Gümüş ve altın başta olmak üzere madenlerin takas aracı olarak kullanılmasının bir başka sebebi ise bunların doğa şartlarından etkilenmemesi idi. Hayvan veya hububat kuraklık, hastalık gibi doğal olaylardan fire verirken madenlerin böyle bir sorunu yoktu.

Ege dünyasında altın ölçüm birimi ufak bir parça, bir çubuk veya bir yüzüktü. Ağırlığı yaklaşık 8,5 gr. kadardı. Bu da bir öküz bedeldi. Bu devirlerde maden takas aracı olarak kullanılsa da yine de referans olarak hayvan (öküz) kullanılıyordu. Homeros'un anlattığına göre, Akhilleus, arkadaşı Patroklos onuruna düzenlediği cenaze töreni oyunlarında kazananlara verilmek üzere çeşitli ödüller koyar. Koşu yarışında ilk ödül gümüş bir kaptı. İkinci ödül büyük ve yağlı bir öküz, üçüncü ödül ise yarım altın talantondur. Başka bir örnek de öküzün M.Ö. 12. yy'da Homeros'un Akhalarınca standart bir değer ölçüsü olmasıyla ilgili olarak, Troia ovasında karşılaşan Glaukos ve Diomedes'in silahlarını değişmesi:

"...Ama Kronosoğlu Zeus, tam o sıra,
Glaukos'un aklını başından aldı,
Tydeusoğlu Diomedes'le değişti silahlarını:
altını tunçla değişti,
yüz öküzlük silahı dokuz öküzlük silahla..."

Latince'de para anlamına gelen *pecunia* sözcüğü, hayvan anlamına gelen *pecus*'tan türemiştir. Fakat şunu da biliyoruz ki Homeros döneminde artık sığır ile ödeme yoktu. Yukarıdaki bölümden de anlaşıldığı gibi, sığır doğrudan doğruya para olarak değil değer ölçüsü olarak kullanılıyordu.

Sikkeden önce para yerine kullanılan altın, bakır, gümüş çubuk veya külçelerdi. Asurlar bu düşünceyi M.Ö. 8. yy.'da biraz daha geliştirip metal külçeleri disk biçiminde yaptılar. Bu disklerin üstünde Kral Barrekub'un adı yazılıdır ve Zincirli kazılarında çıkarılmıştır.

Bu düşünce yapısı daha gelişerek Heredot'tan öğrendiğimize göre Anadolu'nun batısında Lidya'da "sikke"ye dönüştü.

Sikke, ağırlığı ayarlanmış, kendisini darbedip tedavüle çıkaran ve üzerinde, istendiğinde tekrar geri almayı taahhüt eden yetkili idarenin ya da devletin arma veya işaretini taşıyan yuvarlak, ufak bir metal parçasıdır. Ödeme aracı olarak kullanılan sikke ile para arasındaki fark, her sikkenin bir para olduğu, buna rağmen her paranın sikke olmadığı şeklinde açıklanabilir; çünkü sikkeden önce para vardı. Tahıl ürünleri, hayvanlar, aletler, üç ayaklı kazanlar, baltalar, metaller vb. hep para olarak kullanılıyordu. Sikke bu çeşitliliğe bir son verip standart bir şekilde işlem görmeyi sağlamıştır.

Batı Anadolu'da M.Ö. 7. yy.'ın ikinci yarısında icat edilen sikke, kısa bir zamanda Ege ve Akdeniz dünyasına yayılmıştır. İlk sikke aristokrat kesim tarafından Lidya'da basılmıştır. Lidya krallığı sikke basımını ele alıp belli bir düzene soktuktan sonra Batı Anadolu'daki kent-devletler bu sistemi benimsemişlerdir. İlk sikkeler günlük alışverişten veya ticaretten ziyade askerlerin maaşlarının ödenmesi için basıldı.

Sikkenin ortaya çıkması her ne kadar Lidya Krallığı içinde olmuşsa da, ona kimlik ve kullanım alışkanlığı kazandıran, başka deyişle model oluşturan Batı Anadolu'daki İonya bölgesi kentleri olmuştur. Bu kentlerin bazıları Yunanistan'dan gelenlerce kolonize edilmişler ve bu yüzden de Grek kültürünün nüfusu altında gelişmişlerdir. Bu nedenle Arkaik, Klasik ve Helenistik çağlarda, Cebelitarık Boğazı'ndan Kuzeybatı Hindistan'a kadar Akdeniz dünyasında basılan çeşitli sikkeler "Grek Sikkeleri" terimi altında ele alınır. Tabii ki bu tanım tam olarak doğru değildir. Bu denli büyük bir yeryüzü toprağında yaşayan toplumların kendilerine özgü kültürleri ve yaşam biçimleri vardı. Bastıkları sikkeler aynı modele göre olmasına rağmen her şeyden önce kendi sikkeleriydi. Fakat dünyada nümismatikler ve diğer ilgili kişiler, tasnifi, katalogların hazırlanması ve alanı biraz daraltmak için Pers, Parth, Kartaca, Fenike, Nabati gibi Grek olmayan, fakat az ya da çok Grek kültürü etkisi altında kalan devletlerin sikkelerini de "Grek Sikkeleri" adı altında ele alırlar.

Sikkenin alım gücü şüphesiz metalin cinsine bağlıdır. Fakat böyle bile olsa o zaman da enflasyon vardı. Ve sikkeler alım güçlerini yitiriyorlardı. M.Ö. 5. yy.'ın sonlarında, bir gurup yazıtta Atinalı devlet adamı Alkibiades ve diğer bazı kişilerden haciz yolu ile alınan eşyaların satışları ve fiyatları hakkında bilgi edinebiliriz. Alkibiades'in eşyaları arasında bulunan bir koltuk 2 drahmi, bir obol (basit bir iskemle) ise 1 drahmi ediyordu.

M.Ö. 5. yy. sonlarında bir kölenin fiyatı, erkek 179 drahmi, kadın 178 drahmi, çocuk 72 drahmi idi. Aynı dönemde Atina'daki Erekteion tapınağında çalışan mimar ve taş ustası günde 1 drahmi alıyordu.

M.Ö. 6. yy. Solon zamanında bir koyun 1 drahmi iken, M.Ö. 5. yy.'da bir koyunun 12-17 drahmi arasında olduğunu biliyoruz. Kıtık zamanında M.Ö. 329-328'de Eleusis'te bir koyun için 30 drahmi ödeniyordu. M.Ö. 4. yy.'da güzel bir fahişenin fiyatı ise 3000 drahmi idi. Aynı yüzyılın ortalarında ise bir kişinin günlük ihtiyacını karşılaması için 3 obol yeterli olurdu.

Fikir vermesi açısından örnek olarak Attika ağırlık sistemini incelememiz de yararlı olacak kanısındayım.

Dekadrahmi = 10 drahmi : 43 gr.

Tetradrahmi = 4 drahmi : 17.2 gr.

Didrahmi = 2 drahmi : 8.6 gr.

Drahmi = 6 obol : 4.3 gr.

Tetrobol = 4 obol : 2.85 gr.

Triobol = 3 obol : 2.15 gr.

Diobol = 2 obol : 1.43 gr.

Trihemiobol = 1.5 obol : 1.07 gr.

Obol 0.72 gr.

Tritartemorion = 3/4 obol : 0.54 gr.

Hemiobol = 1/2 obol : 0.36 gr.

Sikkenin üzerinde basıldığı yörenin, ulusun, şehrin, şehri koruyan tanrıların veya bitki ve hayvan figürleri bulunur. Sikkenin üzerindeki yazılara "lejang" denir. "Lejang" ise okumak anlamına gelen Latince *legere*'den gelmektedir.

Sikke lejandları bize aşağıdaki bilgileri verirler:

1. Sikkeyi basan halkın veya hükümetin adı,
2. Sikkenin basımından sorumlu magistratın (memurun) adı,
3. Sikke tipini açıklayıcı bilgi,
4. Sikke kalıpcısının adı,
5. Tarih,
6. Birim.

Sonuç olarak, sikkelerin geçmiş kültür ve uygarlıkların tarihsel, dinsel, askeri, sosyal ve kültürel yapıları ile yaşantıları hakkında bizlere ışık tuttuğunu ve sikkeyi basan devlet, toplum veya kişilerin özelliklerini yansıttıklarını söyleyebiliriz.

En fazla kullanılan ağırlık ölçüleri, esas birimleri ve kullanıldığı yerler aşağıda gösterilmiştir:

Aigina 12.2 gr.lık stater (didrahmi). Drahmi ve daha ufak birimler mevcuttur. Aigina, Sikyon,

Elis ve Peloponnesos'daki diğer yerlerde; Boiotio, Thessalia, Phokis ve Lokris'te; Güney Ege adalarında ve Girit'te; Kamiros ve Knidos'ta kullanılmıştır.

Akha 8 gr.lık stater. Drahmi ve triobol alt birimleri mevcuttur. Peloponnesos'tan giden Akhaların kurdukları Güney İtalya kolonilerinde kullanıldığı için bu adı almıştır.

Attika 17.2 gr.lık tetradrahmi. Drahmi (4.3 gr.) ve obol (0.72 gr.) alt birimleri basılmıştır. Atina, Euboia, Khrenaika ve Büyük İskender tarafından kullanılmıştır.

Euboia 17.2 gr.lık tetradrahmi. Trite ve hekthe alt birimleri vardır. Attika sistemine dahil olduğu M.Ö. 6.yy sonlarına kadar Euboia'da Khalkidike ve Sicilya'daki Euboia kolonilerinde (Himera, Naksos, Zankle), Samos'ta kullanılmıştır.

Fenike (Phoinike) 7 gr. şeker. Sidon, Tyre ve Byblos'ta kullanılmıştır.

Khios/Rhodos 15.6 gr.lık tetradrami. Drahmi ve diğer alt birimleri vardır. Khios, Rhodos, Ainos ve M.Ö. 4.yy'da Küçük Asya'da yaygın olarak kullanılmıştır.

Korinthos 8.6 gr.lık stater (=her biri 2.9 gr. ağırlığında üç drahmi). Korinthos, Ambrakia, Leukas ve Kuzeybatı Yunanistan'da kullanılmıştır. 2 Attika drahmisine eşit olup, ağırlık ölçüsü Euboia ağırlık ölçüsünün yarısı kadardır.

Lydia 14.1 gr.lık stater. 1/96'ya değin inen elektron alt birimleri basılmıştır. İonya'nın güneyinde (Miletos, Ephesos, Khios vs.) elektron sikkelerde; Lindos, Melos gümüş sikkelerinde kullanılmıştır.

Lykia 8.3-8.6 gr.lık stater (Lykia'nın batısında): 9.5-10 gr.lık stater (Lykia'nın orta bölgesinde).

Miletos 14.1 gr.lık stater. 1/96'ya değin inen elektron alt birimleri basılmıştır. İonya'nın güneyinde (Miletos, Ephesos, Khios vs.) elektron sikkelerde; Lindos, Melos gümüş sikkelerinde kullanılmıştır.

Pers 8.35 gr.lık altın dareikos, 5.35 gr.lık gümüş siglos (M.Ö. 5. yy.'da 5.55 gr.'a yükseltilmiştir. Altın Lydia, Persia, Lampsakos'ta; gümüş Lydia, Persia, Anadolu'nun güneyi, Kıbrıs'ta (çift siglos); M.Ö. 4. yy.'da Abdera ve Maroneia'da yaygın olarak Batı Anadolu'da kullanılmıştır. Pers sistemi, Kroisos'un Lydia sisteminden alınmıştır, fakat ağırlıkta biraz farklılık vardır.

Phokaia 16.1 gr.lık elektron stater ve alt birimler (özellikle hekthe) basılmıştır. Phokaia, Lesbos ve Kyzikos'ta kullanılmıştır.

Rhodos 15.6 gr.lık tetradrami. Drahmi ve diğer alt birimleri vardır. Khios, Rhodos, Ainos ve M.Ö. 4. yy.'da Küçük Asya'da yaygın olarak kullanılmıştır.

Samos 13.1 gr.lık tetradrahmi. Triobol ve daha ufak alt birimler de basılmıştır. M.Ö. 5. yy.'da Samos'ta kullanılmıştır.